

WOJCIECH CHRZĄŚCIK

Student V roku prawa
członek Koła Naukowego Prawa Wojskowego i Konfliktów Zbrojnych TBSP UJ
Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Jagielloński
<https://orcid.org/0000-0002-0169-2892>

Wybrane aspekty ochrony ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych w świetle Konwencji genewskich i Protokołów dodatkowych

Wprowadzenie

Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych to pojęcie, jakim określana jest gałąź publicznego prawa międzynarodowego, dotycząca głównych norm i standardów prowadzenia działań zbrojnych¹. Ochrona ludności cywilnej *sensu largo* jest

¹ P. Milik, *Podstawy międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, [w:] W. Kitler, D. Nowak, M. Stepnowska (red.), *Prawo wojskowe*, Warszawa 2017, s. 96.

współcześnie jednym z najważniejszych, a także najtrudniejszych celów stawianych międzynarodowemu prawu humanitarnemu konfliktów zbrojnych. Prawo wojenne (łac. *ius in bello*²), regulując zasady i dając wytyczne prowadzenia zmagania i starć zbrojnych³, stara się również przeciwdziałać wiktyimizacji osób cywilnych. Ludność cywilna, jako szczególnie zagrożona różnorodnymi, negatywnymi skutkami działań zbrojnych, podlega w normach międzynarodowego prawa humanitarnego wyjątkowo silnej ochronie prawnej.

Szczególnie jaskrawym przykładem nieposzanowania publicznego prawa międzynarodowego i braku ochrony osób cywilnych jest okres II wojny światowej. Zwłaszcza Niemcy⁴ oraz Japonia⁵ w owym czasie popełniały nieprawdopodobnie ciężkie zbrodnie na ludności cywilnej terenów okupowanych w ramach prowadzenia wojny totalnej. Również współcześnie często obserwuje się naruszanie praw lokalnych populacji w trakcie regionalnych działań zbrojnych, także w konfliktach asymetrycznych, niemających charakteru międzynarodowego (np. konflikt w Darfurze, będący obecnie jednym z największych kryzysów humanitarnych na świecie⁶). Szacuje się, że ok. 80–90% ofiar konfliktów stanowią dziś osoby cywilne⁷.

² C. Mojsiewicz (red.), *Leksykon współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych*, Wrocław 1998.

³ J. Barcik, *Ius in bello*, [w:] J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019, s. 689.

⁴ W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2017, s. 433.

⁵ N. Stawarz, *Bestie w ludzkiej skórze. Japońskie zbrodnie w czasie II wojny światowej* <<https://old.histmag.org/Bestie-w-ludzkiej-skorze.-Japonskie-zbrodnie-w-czasie-II-wojny-swiatowej-21009>> [dostęp: 10.10.2020].

⁶ K. Wiatr, *Afrykańskie organizacje humanitarne krytykują misję pokojową w Darfurze* <<http://www.psz.pl/130-afryka/afrykanskie-organizacje-humanitarne-krytykuja-misje-pokojowa-w-darfurze>> [dostęp: 10.10.2020].

⁷ P. Łubiński, *Ochrona ludności cywilnej. Ochrona uchodźców*, [w:] Z. Falkowski, M. Marcinko (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2014, s. 209.

1. Źródła ochrony ludności cywilnej

Źródłami międzynarodowego prawa humanitarnego regulującymi najważniejsze zagadnienia związane z ochroną ludności cywilnej w trakcie konfliktu zbrojnego są przede wszystkim IV Konwencja genewska z dnia 12 sierpnia 1949 r. o ochronie osób cywilnych podczas wojny⁸ (dalej: IV KG), I Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych⁹ (dalej: I PD) oraz II Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych¹⁰ (dalej: II PD). Ponadto międzynarodowe prawo pozytywne (traktatowe) uzupełniają wypracowane na przestrzeni dziejów reguły, zasady i normy prawa zwyczajowego (np. zasada rozróżniania, która jest już także zasadą prawa pozytywnego)¹¹. Duże znaczenie w lokalnej ochronie ludności cywilnej przed działaniami zbrojnymi mają również regionalne i krajowe instrumenty prawne, subsydiarnie przeciwdziałające negatywnym zjawiskom skierowanym wobec osób cywilnych, stanowiące część prawa uchodźczego (np. Konwencja dotycząca specyficznych aspektów problemu uchodźców w Afryce z dnia 10 września 1969 r.¹² czy Deklaracja z Kartageny z dnia 22 listopada 1984 r.¹³). Nie należy także pomijać bogatego, tematycznego

⁸ Konwencje o ochronie ofiar wojny z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r., Nr 38, poz. 171).

⁹ Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II) z dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r., Nr 41, poz. 175).

¹⁰ Ibidem.

¹¹ P. Łubiński, op. cit., s. 210.

¹² Konwencja dotycząca specyficznych aspektów problemu uchodźców w Afryce z dnia 10 września 1969 r. <https://au.int/sites/default/files/treaties/36400-treaty-0005_-_oau_convention_governing_the_specific_aspects_of_refugee_problems_in_africa_e.pdf> [dostęp 10.10.2020].

¹³ Deklaracja z Kartageny z dnia 22 listopada 1984 r. <<https://www.unhcr.org/about-us/background/45dc19084/cartagena-declaration-refugees-adopted-colloquium-international-protection.html>> [dostęp: 10.10.2020].

orzecznictwa międzynarodowych organów sądowych, takich jak Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii (MTKJ)¹⁴.

Definicję legalną osoby cywilnej i ludności cywilnej odnaleźć można w art. 50 I Protokołu dodatkowego do Konwencji genewskich w rozdziale II działu I części IV zatytułowanym „Osoby cywilne i ludność cywilna”. Określenia te zostały opisane za pomocą przesłanek negatywnych i odesłań do innych definicji oraz przepisów. „Zaletą definicji negatywnej jest zagwarantowanie podziału rozłącznego – dana osoba może być albo kombatantem, albo osobą cywilną; dana osoba nie może nigdy należeć jednocześnie do obu kategorii, ani też nie należeć do żadnej z nich”¹⁵. Za cywilną uważana jest każda osoba nienależąca do żadnej z kategorii określonych w art. 4 A pkt 1), pkt 2), pkt 3) i pkt 6) III Konwencji genewskiej (dalej: III KG) i w art. 43 I Protokołu dodatkowego. Tym samym, biorąc pod uwagę wspomniane unormowania, za osobę cywilną nie może zostać uznana osoba, która: „jest członkiem sił zbrojnych Strony w konflikcie lub też członkiem milicji oraz oddziałów ochotniczych będących częścią tych sił zbrojnych (pkt 1); jest członkiem innych milicji i innych oddziałów ochotniczych, w tym także członkiem zorganizowanego ruchu oporu (pkt 2); jest członkiem sił zbrojnych, które określają się jako podlegające nieuznawanemu rządowi lub władzy (pkt 3); należy do pospolitego ruszenia (osób spontanicznie chwytających za broń w obliczu zbliżającego się nieprzyjaciela, tzw. *levee en masse* [pkt 6])”¹⁶.

Artykuł 43 I PD zawiera definicję sił zbrojnych. Niewątpliwie siły zbrojne składają się ze wszystkich uzbrojonych i zorganizowanych sił, grup i oddziałów, które podlegają dowództwu odpowiedzialnemu przed daną stroną konfliktu za postępowanie jego podwładnych, choćby ta strona była reprezentowana przez rząd lub władzę nieuznaną przez stronę przeciwną. Takie siły zbrojne powinny podlegać

¹⁴ Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, *Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii – powstanie i cele* <<http://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/międzynarodowy-trybunał-karny-dla-byłej-jugosławii---powstanie-i-cele/3161>> [dostęp: 10.10.2020].

¹⁵ P. Łubiński, op. cit., s. 211.

¹⁶ Ibidem, s. 210.

systemowi wewnętrznej dyscypliny, który zapewniałby poszanowanie przepisów prawa międzynarodowego mającego zastosowanie w konfliktach zbrojnych. Strona konfliktu, która wciela do swych sił zbrojnych organizację paramilitarną lub uzbrojoną służbę porządku publicznego, powinna powiadomić o tym inne strony konfliktu (art. 43 I PD). Co ważne, art. 50 pkt 1 I Protokołu dodatkowego wprowadza domniemanie statusu osoby cywilnej. Zgodnie z tą konstrukcją prawną, jeżeli nie jest wiadome, czy dana osoba jest na pewno osobą cywilną, to jej charakter cywilny należy domniemywać. Takie rozumienie posiadania statusu osoby cywilnej potwierdził również MTKJ, choć zaznaczył, że status ten należy interpretować możliwie szeroko¹⁷.

I Protokół dodatkowy w art. 50 pkt 2 i 3 przedstawia w sposób prosty i przejrzysty definicję ludności cywilnej. Według wspomnianych przepisów ludność cywilna obejmuje swoim zakresem znaczeniowym: wszystkie osoby cywilne zamieszkujące dany teren – w znaczeniu węższym (pkt 2), osoby cywilne danego państwa – w znaczeniu szerszym, a obecność wśród owej grupy pojedynczych osób (np. próbujących się ukryć kombatantów nieprzyjaciela) nieodpowiadających terminowi osób cywilnych nie pozbawia jej charakteru cywilnej czy podlegającej ochronie prawa humanitarnego (pkt 3). Potwierdza to także bogate orzecznictwo MTKJ¹⁸. Ochronie podlega więc ludność cywilna w całości, na zasadzie równości, bez względu na rasę, religię, narodowość czy przekonania polityczne¹⁹ (art. 75 I PD). Ponadto ludność cywilna jako chroniona przez normy prawa humanitarnego może domagać się poszanowania we wszelkich okolicznościach jej zwyczajów i obyczajów, praktyk i kultu religijnego, godności, honoru i czci²⁰ (art. 27 IV KG). Szczególnie mocnej ochronie podlegają kobiety w ciąży i dzieci (np. art. 76–78 I PD). Strony konfliktu powinny więc odróżnić ludność cywilną od kombatantów i w związku z tym kierować swoje

¹⁷ Orzeczenie Izby Apelacyjnej MTKJ w sprawie Milana Marticia z dnia 8 października 2008 r., IT-95-11-A <<https://www.icty.org/en/case/martic>> [dostęp: 15.10.2020].

¹⁸ A. Szpak, „Ludność cywilna” w kontekście zbrodni przeciwko ludzkości w orzeczeniu Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. Zbrodni w b. Jugosławii w sprawie Milana Marticia (2008), „Przegląd Prawa Publicznego” 2009, nr 6, s. 62–68.

¹⁹ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 432.

²⁰ Ibidem, s. 433.

operacje jedynie przeciwko celom wojskowym (art. 51 pkt 1 i 2 I PD), a nie osobom i obiektom cywilnym²¹.

2. Sytuacja ludności cywilnej wobec działań zbrojnych

Kwestię ochrony ludności cywilnej można rozważać na dwóch zasadniczych płaszczyznach: działań zbrojnych i przebywania pod władzą strony konfliktu (np. w wyniku okupacji wojennej)²². Zarówno na jednym, jak i drugim poziomie, gdy poszczególne jednostki cywilne mogą ucierpieć w wyniku aktywności stron konfliktu, międzynarodowe prawo humanitarne znajduje swoje zastosowanie, przeciwdziałając negatywnym skutkom owych czynności. „W toku działań zbrojnych strony walczące są przede wszystkim zobowiązane przestrzegać podstawowych zasad prawa humanitarnego – zasady humanitaryzmu, proporcjonalności i rozróżniania”²³.

Zasada humanitaryzmu zakazuje wywoływania niepotrzebnego cierpienia (np. w art. 54 I PD). Zasada proporcjonalności określa natomiast potrzebę zachowania równowagi pomiędzy koniecznością wojskową a uwzględnieniem potrzeb humanitaryzmu (np. w art. 57 I PD). Zasada rozróżniania, szczególnie wyeksponowana w I Protokole dodatkowym (np. w art. 52 I PD), nakazuje dokonywać każdorazowo operacji myślowej polegającej na rozróżnieniu pomiędzy celami wojskowymi a obiektami niewojskowymi. Celem ataków nie mogą być ani ludność cywilna jako taka, ani osoby cywilne (art. 51 pkt 2 zd. 1 I PD). Zabronione są akty i groźby przemocy, których głównym celem jest zastraszenie ludności cywilnej (art. 51 pkt 2 zd. 2 I PD). Zabronione są także ataki bez rozróżnienia (art. 51 pkt 4 I PD): ataki, które nie są skierowane przeciwko określonemu celowi wojskowemu (lit. a); ataki, w których stosuje się metody i środki walki, które nie mogą być

²¹ R. Bierzanek, *Prawo konfliktów zbrojnych*, [w:] R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004, s. 409.

²² P. Łubiński, op. cit., s. 211.

²³ Ibidem.

ograniczone do określonego celu wojskowego (lit. b); ataki, w których stosuje się metody i środki walki, których skutki nie mogą być ograniczone, i w następstwie tego w każdym z tych przypadków mogą godzić bez rozróżnienia w cele wojskowe i niewojskowe (lit. c); ataki w postaci bombardowania, niezależnie od zastosowanych metod i środków, które jako jeden cel wojskowy traktują pewną liczbę celów wojskowych wyraźnie zarysowanych i odróżniających się, położonych w mieście, na wsi lub w innej strefie obejmującej podobne skupienie osób cywilnych lub dóbr o charakterze cywilnym (art. 51 pkt 5 lit. a I PD); ataki, co do których można przypuszczać, że wywołają również straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych, szkody w dobrach o charakterze cywilnym lub połączenie tych strat i szkód, jeśli byłyby one nadmierne w porównaniu z oczekiwaną konkretną i bezpośrednią korzyścią wojskową (art. 51 pkt 5 lit. b I PD).

Temat ochrony osób postronnych jest ważny także dla samych sił zbrojnych biorących udział w konflikcie. Strony konfliktu zobowiązane są zachować szczególne środki ostrożności, by unikać ofiar wśród ludności cywilnej. „Dowódcy planujący lub decydujący o podjęciu ataku powinni uczynić wszystko, co jest możliwe, w celu sprawdzenia i upewnienia się, czy celem ataku nie są osoby cywilne lub dobra o charakterze cywilnym”²⁴ (art. 57 pkt 2 lit. a i art. 87 I PD). Należy odstąpić od ataku lub go przerwać, gdy okaże się, że jego cel nie ma charakteru wojskowego lub korzysta ze szczególnej ochrony, albo że można oczekiwać, iż wywoła on niezamierzone straty w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej, ranienia osób cywilnych lub szkody w dobrach o charakterze cywilnym (art. 57 pkt 2 lit. b I PD). Dobierając środki i metody ataku, dowódca musi przedsięwziąć wszystkie praktycznie możliwe środki ostrożności w celu uniknięcia, a przynajmniej sprowadzenia do minimum, niezamierzonych strat w życiu ludzkim wśród ludności cywilnej (art. 57 pkt 2 lit. a I PD). W wypadku gdy ataki mogą zagrozić ludności cywilnej, należy wydać w odpowiednim czasie ostrzeżenie, chyba że okoliczności na to nie pozwalają (art. 57 pkt 2 lit. c I PD). Jeżeli możliwy jest wybór między kilkoma celami wojskowymi dla osiągnięcia jednakowej korzyści wojskowej, wybrany

²⁴ Ibidem, s. 212.

powinien być cel, którego zaatakowanie stanowi najmniejsze niebezpieczeństwo dla osób cywilnych lub dóbr o charakterze cywilnym (art. 57 pkt 3 I PD). Żadne naruszenie tych zakazów nie zwalnia stron konfliktu ze zobowiązań prawnych w stosunku do ludności cywilnej i do osób cywilnych (art. 57 pkt 5 I PD).

Ludność cywilna i osoby cywilne korzystają więc z ogólnej ochrony przed niebezpieczeństwami wynikającymi z operacji wojskowych (art. 57 pkt 4 i art. 51 pkt 1 I PD). Zabronione jest stosowanie przeciwko osobom cywilnym głodu jako metody prowadzenia wojny (art. 54 pkt 1 I PD). Ponadto zabronione są ataki skierowane tytułem represaliów przeciwko ludności cywilnej lub osobom cywilnym (art. 51 pkt 6 I PD). Wreszcie obecność lub ruch ludności cywilnej nie powinny być wykorzystywane do ochrony pewnych punktów lub stref, zwłaszcza do prób ochrony celów wojskowych przed atakami albo do maskowania, ułatwienia lub utrudnienia operacji wojskowych. Strony konfliktu nie powinny kierować ruchu ludności cywilnej tak, by stanowiło to próbę osłaniania operacji wojskowych (art. 51 pkt 7 I PD). Tym samym ludność cywilna nie może być wykorzystywana jako tzw. żywe tarcze²⁵. Także rabunek, kary zbiorowe, rozbój i branie na zakładników osób cywilnych są surowo zabronione²⁶ (art. 75 pkt 2 I PD). Niedozwolone jest również umieszczanie celów wojskowych wewnątrz lub w sąsiedztwie stref gęsto zaludnionych. Strony konfliktu są zobowiązane, aby oddalić z sąsiedztwa celów wojskowych pozostające pod ich władzą ludność cywilną, osoby cywilne i dobra o charakterze cywilnym (art. 58 I PD).

Dobra o charakterze cywilnym także nie powinny być celem ataków (art. 52 pkt 1 zd. 1 I PD). Nie mogą też stanowić celu represaliów (art. 52 pkt 1 zd. 1 i art. 54 pkt 4 I PD). Według definicji negatywnej owych dóbr, zawartej w art. 52 pkt 1 zd. 2 I Protokołu dodatkowego, dobrami cywilnymi są wszystkie dobra, które nie są celami wojskowymi. Wspomniany akt prawny wprowadza domniemanie, że w razie zaistnienia wątpliwości domniemywa się, iż dobra normalnie przeznaczone do użytku cywilnego, takie jak miejsce kultu religijnego,

²⁵ P. Milik, op. cit., s. 96.

²⁶ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 433.

dom, inne pomieszczenia mieszkalne lub szkoła, nie są używane w celu wniesienia rzeczywistego wkładu do działania wojskowego (art. 52 pkt 3 I PD). Ataki powinny być ściśle ograniczone do celów wojskowych (art. 52 pkt 2 zd. 1 I PD). Natomiast celami wojskowymi są tylko takie dobra i obiekty, które z powodu swej natury, swego rozmieszczenia, swego przeznaczenia lub wykorzystania wnoszą istotny wkład do działalności wojskowej i których całkowite lub częściowe zniszczenie, zajęcie lub zneutralizowanie daje określoną korzyść w danej sytuacji (art. 52 pkt 2 zd. 2 I PD). Zabronione jest atakowanie, zabieranie lub niszczenie dóbr niezbędnych dla przetrwania ludności cywilnej w tym celu, aby uniemożliwić stronie przeciwnej korzystanie z nich (art. 54 pkt 2 I PD), chyba że dobra te są używane wyłącznie do utrzymania członków sił zbrojnych lub w innych celach, ale do bezpośredniego wsparcia działania wojskowego (art. 54 pkt 3 I PD). W żadnym wypadku nie wolno jednak podejmować przeciw tym dobrom działań, po których można by oczekiwać, że pozostawią ludności cywilnej tak mało pożywienia lub wody, iż zostałaby narażona na głód lub zmuszona do przemieszczenia się (art. 54 pkt 3 lit. b I PD).

3. Ludność cywilna znajdująca się pod władzą stron konfliktu

Sytuacja ludności cywilnej znajdującej się pod władzą stron konfliktu jest związana głównie ze stanem okupacji. „Okupacja wojenna to przejściowe zajęcie przez siły zbrojne państwa wojującego części lub całości terytorium nieprzyjaciela i ustanowienie tam faktycznej władzy”²⁷. Polega więc ona głównie na faktycznym zarządzaniu i władaniu terenem okupowanym od momentu wkroczenia obcych wojsk²⁸. Z perspektywy prawa międzynarodowego jest to oczywiście sytuacja przejściowa. „W trakcie okupacji prawo humanitarne

²⁷ Ibidem.

²⁸ Akademia Obrony Narodowej, *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* <<http://web.archive.org/web/20181211124349/https://mkuliczkowski.pl/static/pdf/slownik.pdf>> [dostęp 10.10.2020].

przyznaje osobom cywilnym szereg uprawnień, nakładając jednocześnie na wojskową administrację okupacyjną obowiązek poszanowania tych praw²⁹ (art. 2 IV KG). Mocarstwo okupacyjne powinno zapewnić w jak największym stopniu, stosownie do swych możliwości i bez jakiegokolwiek rozróżnienia na niekorzyść, dostawę odzieży, artykułów pościelowych, doraźnych pomieszczeń mieszkalnych i innego zaopatrzenia, istotnego dla przetrwania ludności cywilnej terytorium okupowanego, a także przedmiotów niezbędnych dla kultu religijnego (art. 69 pkt 1 I PD i art. 55 IV KG).

Naczelne prawa oraz gwarancje dla osób cywilnych na obszarach okupowanych są zawarte w art. 75 I Protokołu dodatkowego (choć sam przepis ma oczywiście znacznie szersze zastosowanie i nie dotyczy tylko stanu okupacji). Obejmują one kwestie związane z ochroną zdrowia, życia, godności i wolności. Ochroną objęte są wspomniane osoby bez względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię lub wierzenia, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, majątek, urodzenie lub inne cechy, albo też ze względu na jakiegokolwiek inne podobne kryteria (pkt 1 zd. 1). Każda ze stron powinna szanować ich godność, przekonania i praktyki religijne (pkt 1 zd. 2). Ponadto zakazane są następujące czyny skierowane przeciwko owej kategorii osób (pkt 2): zamachy na życie, na zdrowie albo na równowagę fizyczną lub psychiczną (w szczególności zabójstwo, tortury we wszelkich postaciach, fizyczne i psychiczne, kary cielesne oraz okaleczenia); zamachy na godność osobistą, zwłaszcza traktowanie upokarzające i poniżające, zmuszanie do prostytucji i wszelkie postacie zamachów na obyczajność; branie zakładników; kary zbiorowe; groźby popełnienia jednego z czynów wyżej wymienionych. W zakresie ochrony mienia ludność cywilna zachowuje prawo do poszanowania własności prywatnej, publicznej, zbiorowej i spółdzielczej, jednakże ochrona ta może ulegać ograniczeniu, gdy w grę wchodzi bezwzględna konieczność wojskowa wynikająca z operacji wojennych³⁰ (art. 53 IV KG).

²⁹ P. Łubiński, op. cit., s. 212.

³⁰ Ibidem, s. 213.

Zabronione jest także zmuszanie ludności obszarów okupowanych do służby w siłach zbrojnych okupanta, siłach pomocniczych (art. 51 zd. 1 IV KG); propagowanie rekrutacji do sił ochotniczych (art. 51 zd. 2 IV KG); dokonywanie deportacji ludności z obszarów okupowanych i przesiedleń ludności strony okupującej na tereny okupowane (art. 49 IV KG). Wyjątkowo można zastosować tymczasową ewakuację ludności cywilnej, ale tylko ze względu na jej bezpieczeństwo. Osoby cywilne mają dodatkowo prawo do wysyłania i otrzymywania wiadomości rodzinnych i do poszukiwania członków swoich rodzin rozproszonych przez wojnę (art. 74 I PD i art. 25 IV KG). Osoby te mają również uprawnienie do otrzymywania pocztowych przesyłek zawierających lekarstwa, przedmioty służące do praktyk religijnych, a także żywność i odzież (art. 69 I PD). Ludność będąca obywatelami państwa okupowanego może być zmuszana tylko do prac przymusowych, które są normalnie konieczne dla zapewnienia wyżywienia, mieszkania, ubrania, transportu i zdrowia i które nie pozostają w bezpośrednim związku z prowadzeniem działań wojennych (art. 51 IV KG).

Na obszarach okupowanych przez strony wojujące obowiązują czasowo trzy porządki prawne: prawo krajowe państwa okupowanego (art. 64 IV KG), prawo narzucone przez okupanta (art. 64 i 65 IV KG) oraz prawo międzynarodowe³¹. Prawo krajowe obowiązuje nadal mimo okupacji, gdyż okupant zarządza jedynie terenem okupowanym³². Ze względu na skomplikowanie sytuacji faktycznej okupant uzyskuje prawo do wydania własnych norm, modyfikujących dotychczasowy system prawny. Okupant powinien jednak, w miarę możliwości, powstrzymać się od zmiany lokalnego prawodawstwa, jeżeli nie jest to absolutnie konieczne. Na tej samej zasadzie na terenach okupowanych nadal mogą działać sądy miejscowe, o ile nie zagraża to bezpieczeństwu sił okupacyjnych (art. 54, 64 i 66 IV KG). Niewzruszalne jest natomiast bezwzględnie obowiązujące prawo międzynarodowe w postaci norm zwyczajowych, skodyfikowanych obecnie w IV Konwencji genewskiej z 1949 r. Prawo to zakazuje w szczególności nakładania kar zbiorowych, naruszania w toku procesów karnych

³¹ W. Góralczyk, S. Sawicki, op. cit., s. 433.

³² L. Antonowicz, *Podręcznik prawa międzynarodowego*, Warszawa 2015, s. 261.

zasady *nullum crimen sine lege* czy zasady *lex retro non agit*, niszczenia własności prywatnej, państwowej, spółdzielczej, własności organizacji społecznych i jej konfiskaty (z wyjątkiem łupów wojennych, ale tylko w stosunku do ruchomości).

Poza przypadkami zatrzymania lub uwięzienia z powodu przestępstwa, osoba zatrzymana powinna być zwolniona w możliwie najkrótszym terminie, a w każdym razie wtedy, gdy ustały okoliczności uzasadniające zatrzymanie, uwięzienie lub internowanie (art. 75 pkt 3 zd. 2 I PD). Każdy oskarżony musi mieć zapewnione prawo do rozpatrzenia sprawy w jego obecności. Postępowanie karne powinno zachowywać wszelkie gwarancje prawidłowego procesu (art. 75 pkt 4 I PD i art. 71–78 IV KG), takie jak: prawo do obrony, w tym do skorzystania z pomocy wykwalifikowanego obrońcy; prawo do dowodzenia swojej racji, w tym poprzez przedstawianie dowodów, choćby w postaci powoływania świadków; prawo do skorzystania z możliwych środków odwoławczych. Ukaranie za przestępstwo powinno nastąpić tylko na zasadzie osobistej odpowiedzialności karnej, a oskarżony powinien mieć możliwość żądania, by wyrok był ogłoszony publicznie. Wymuszanie wyjaśnień czy przyznania się do winy jest oczywiście bezwzględnie zakazane. „W przypadku naruszenia przepisów karnych państwo okupacyjne może przekazać oskarżonego swoim sądom wojskowym, znajdującym się na terytorium okupowanym. [...] W przypadku czynów o niższym stopniu zagrożenia, orzekana powinna być kara internowania lub pozbawienia wolności. Karę śmierci można natomiast orzec tylko w przypadku czynów określonych jako szpiegostwo, akty ciężkiego sabotażu lub umyślne przestępstwo, które spowodowało śmierć co najmniej jednej osoby”³³. Jednakże kara śmierci nie może być orzeczona i wykonana wobec osoby skazanej, która nie ukończyła 18 lat w chwili popełnienia przestępstwa (art. 77 pkt 5 I PD i art. 68 IV KG). Osoby skazane powinny odbywać orzeczoną prawomocnie karę pozbawienia wolności, jeżeli to możliwe, w kraju okupowanym, a po zakończeniu okupacji przekazane wymiarowi sprawiedliwości i służbom państwa okupowanego (art. 76 i 77 IV KG).

³³ P. Łubiński, op. cit., s. 214–215.

Prawo humanitarne przyznaje kobietom i dzieciom wyjątkową ochronę w toku konfliktu zbrojnego (art. 76–78 I PD, np. art. 14 i 24 IV KG). W istocie, osoby te należy zaliczyć do grupy osób cywilnych pod specjalną ochroną (art. 16 IV KG). Wśród nich szczególne traktowanie przyznane jest kobietom ciężarnym, położnicom i matkom małych dzieci. Tak więc kobiety w razie znalezienia się na obszarze objętym konfliktem zbrojnym powinny korzystać ze szczególnego poszanowania i ochrony, zwłaszcza przed zgwałceniem, zmuszaniem do prostytucji i wszelkimi innymi postaciami zamachu na obyczajność (art. 76 pkt 1 I PD i art. 27 IV KG). Dzieci jako osoby pod specjalną ochroną również mogą korzystać ze szczególnego poszanowania (art. 77 pkt 1 I PD). Powinny być chronione przed wszelkimi zamachami na obyczajność. Strony konfliktu mają obowiązek udzielić im opieki i pomocy, których potrzebują ze względu na swój wiek (lecz także z jakiegokolwiek innego powodu), a ponadto poczynić wszelkie praktycznie możliwe kroki, by dzieci poniżej 15 lat nie uczestniczyły bezpośrednio w działaniach zbrojnych (art. 77 pkt 2 zd. 1 I PD).

4. Ochrona ludności cywilnej w niemiędzynarodowych konfliktach zbrojnych

Międzynarodowe prawo humanitarne znajduje też zastosowanie w przypadku ochrony ludności cywilnej w trakcie konfliktów zbrojnych mających charakter niemiędzynarodowy. Odmienne jednak niż w przypadku konfliktów między państwami kwestie te są normowane przede wszystkim przez II Protokół dodatkowy do Konwencji genewskich oraz reżim prawny wynikający z art. 3 wspólnego dla wszystkich Konwencji genewskich³⁴.

Ludność cywilna i osoby cywilne korzystają z ogólnej ochrony przed niebezpieczeństwami wynikającymi z operacji wojskowych (art. 13 pkt 1 II PD). Ponadto ludność cywilna jako taka nie może być

³⁴ M. Marcinko, *Normatywny paradygmat prowadzenia działań zbrojnych w niemiędzynarodowym konflikcie zbrojnym*, Wrocław 2019, s. 97.

celem ataków, a oprócz tego powinna być traktowana zawsze w sposób humanitarny (art. 3 wspólny dla czterech Konwencji genewskich). Zakazane są akty lub groźby przemocy, których głównym celem jest zastraszenie tej ludności (art. 13 pkt 2 II PD). Również stosowanie wobec nich głodu jako środka walki jest zabronione. Z tego powodu zabronione jest także atakowanie lub czynienie niezdawnymi do użytku dóbr niezbędnych do przetrwania ludności cywilnej, np. zapasów żywności, zbiorów, bydła lub urządzeń dostarczających wodę do picia (art. 14 II PD). Przemieszczenie przez stronę konfliktu owej społeczności z powodów związanych z konfliktem jest zakazane, chyba że wymaga tego jej bezpieczeństwo lub stanowcze względy wojskowe (art. 17 pkt 1 II PD). Poza zwykłymi dobrami cywilnymi, w toku międzynarodowego konfliktu zbrojnego ochroną zostały objęte ponadto – na podobnych zasadach jak w przypadku konfliktu międzynarodowego – obszary szczególnej ochrony prawa humanitarnego, takie jak miejscowości niebronione, strefy i miejscowości sanitarne oraz strefy zdemilitaryzowane³⁵. Należy wreszcie wspomnieć, że osoby cywilne, które biorą bezpośredni udział w działaniach zbrojnych, tracą swoją ochronę na czas trwania tego udziału (art. 13 pkt 3 II PD). „Skutkiem tego udziału jest jedynie utrata ochrony, przy czym osoba biorąca udział w działaniach zbrojnych nie traci statusu osoby cywilnej. [...] Jednak bezpośredni udział w działaniach zbrojnych może być podstawą do zastosowania sankcji karnych, jeśli taką możliwość przewiduje ustawodawstwo karne danego państwa”³⁶.

Podsumowanie

Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych stanowi ugruntowane ramy prawne dla ochrony ludności cywilnej i osób cywilnych podczas konfliktu zbrojnego. Szczególną rolę odgrywają w tym zakresie Konwencje genewskie i Protokoły dodatkowe. Zarówno jednak prawo traktatowe, jak i prawo zwyczajowe

³⁵ Ibidem, s. 447.

³⁶ Ibidem, s. 371.

są uzupełniającymi się i dopełniającymi elementami systemu prawa międzynarodowego publicznego.

Chociaż duża część norm prawa humanitarnego ma charakter norm bezwzględnie obowiązujących, to należy zaznaczyć, że nie istnieje obecnie całkowicie skuteczny system reakcji na naruszenia i egzekwowania owych zasad i reguł. Pewną subsydiarną pomoc stanowi oczywiście prawodawstwo karne poszczególnych państw oraz międzynarodowe prawo karne służące ściganiu sprawców najcięższych zbrodni. Ochrona ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych nie polega jednak tylko na następczych reakcjach karnych, ale również na korzystaniu z pomocy humanitarnej płynącej ze strony licznych organizacji pozarządowych. Można więc stwierdzić, że ochrona osób cywilnych podczas konfliktu zbrojnego jest oparta na wielu płaszczyznach, nie pomijając przy tym obrony cywilnej czy kwestii pomocy uchodźcom i osobom wewnątrznie przesiedlonym. Duże znaczenie ma także rozpowszechnianie wiedzy o międzynarodowym prawie humanitarnym wśród członków sił zbrojnych na całym świecie.

Wybrane aspekty ochrony ludności cywilnej jasno pokazują, że w obecnych – międzynarodowym i krajowych – porządkach prawnych istnieją dostateczne fundamenty prawne i teoretyczne dla uskutecznienia tej ochrony, a jedynym aspektem wymagającym gruntownej poprawy jest praktyka realizowania owych uregulowań i rozszerzanie świadomości o ich obowiązywaniu.

Selected aspects of the protection of civilian population during armed conflicts in the light of the Geneva Conventions and Additional Protocols

Summary

International humanitarian law of armed conflicts is nowadays a well-established legal structure prepared to protect civilian population and civilians during armed conflicts. Protection of civilian population is currently one of the most important and, at the same time, most difficult purposes

of humanitarian law. The Geneva Conventions of 1949 and the Additional Protocols of 1977 are the core of this protection and they are particularly significant instruments among other regulations. These instruments clearly describe the rules of the behaviour of armed forces of the sides of the conflict during armed operations and belligerent occupation towards local civilian population, foreigners and persons under special protection. Ultimately these laws also show alternative methods of protection which are helpful for saving civilians and civilian structures, for instance, the establishment of demilitarized zones, or rules of peaceful evacuation of high risk zones.